

*Предраг Крстић**

Институт за филозофију и друштвену теорију, Београд

НЕГАЦИЈА И ЕМАНЦИПАЦИЈА: „НАУЧНО-ТЕХНОЛОШКА” ПОЛИТИКА КАРЛА ПОПЕРА

Сажетак

У овом раду излаже се и анализира друштвена и политичка мисао Карла Попера. С почетка се налази да је одредбено својство онога што Попер види као успешан метод пре свега природних наука изван „окрет ка негативности”, оријентисање сазнања и његовог раста не на решење, него на проблем, не на тачност, него на грешку, не на доказивање него на оповргавање. Други део рада посвећен је учинцима тог окрета када се примени на друштвене науке. Посебна пажња посвећена је друштвеној корак по корак технологији или постепеном друштвеном инжењерингу, као брани утопијским пројектима историцизма и као одмереном, на проверљивим и исправљивим експериментима заснованом, ангажовању на унапређењу људских прилика. Такав приступ јамчи могућност учења на грешкама – у политичким делатностима једнако као у наукама – могућност да се оне исправе а циљеви модификују, као и лакшу друштвену сагласност око оних најизраженијих зала чијем уклањању ваља најхитније приступити. Питању у коју политичку групацију се таква концепција може сврстати, као и примедбама које јој се могу упутити, посвећен је завршни део рада. Закључује се да Поперова „научна”, на детекцију и негирање зла и грешке ослоњена визија друштвене еманципације представља трајну опомену свим спасоносним пројектима и пројекцијама.

Кључне речи: Карл Попер, негативизам, фалсификационизам, еманципација, постепени друштвени инжењеринг, либерализам, критички рационализам, негативни утилитаризам

* Имејл-адреса: krstic@instifdt.bg.ac.rs.

ЈЕДИНСТВО НАУКЕ

„Назовите нас негативистима или како вам драго”, каже Попер (*Karl Popper*) у једном есеју (Popper 1962a, 230), класификујући филозофе сазнања на две „главне групе”: једну сачињавају они који заступају „критеријум верификације или оправдавања знања”, а другу, у које Попер и себе убраја, они који засутпају „критеријум оповргљивости, погрешивости или критике сазнања”. Први инсистирају да се само на основу позитивних резултата нешто може узети у озбиљно разматрање, залуд смерајући да открију „ваљане позитивне аргументе у прилог својих уверења”, док су други уверени да оно што у принципу „критика (за сада) не може да обори није (за сада) вредно ни озбиљног разматрања” (228, 248). Имајући у виду та темељно различита становишта две групе о „позитивној и негативној функцији науке”, Попер заступницима оправдања додељује надимак „позитивисти”, а заступницима оповргавања „критичари или ’негативисти’” (229).

Реч је о једном методолошком окрету епистемологије ка негативном – његовом и окрету који Попер приписује пракси модерне науке – окрету ка проблему а не решењу, ка грешки а не ка тачности, ка оповргавању а не ка доказивању. То захтева и окрет у поставци питања. Тако Попер уверава да је за науку важно једино питање „Како сте проверили своју теорију?”, а не оно „сасвим лично”: „Како сте прво открили своју теорију?” (Popper 2009a, 138). И уопште, питање поузданог извора знања, разума или чула, интуиција или гениј или нешто пето, попут многих других питања која се односе на ауторитет, вели Попер, „генетско” је питање, питање „педигреа”, легитимације на основу порекла (Popper 1947a (a), 64; 1947b (a), 99): „Племство расно чистог знања, неокаљано знање, знање које исходи од највишег ауторитета, ако је могуће од Бога: то су (често несвесне) метафизичке идеје иза овог питања” (Popper 1962b, 25).

Питање порекла не би, међутим, смело да се побрка са питањима веродостојности или истине (Popper 1962c, 24). Веродостојаност неког тврђења не проверава се, у принципу, трагањем за његовим изворима или његовим пореклом, већ директно или што је директније могуће критичким пропитивањем оних чињеница које се тврде. Питање је проблем и ауторитет је проблем. Проблем је претпостављени

ауторитет у питањима „Како знате? Шта је извор вашег тврђења?”. Таква питања нису нетачно формулисана, већ су „потпуно погрешна”: она „вапе за ауторитарним одговором”. Наиме, на питање о изворима сазнања одговара се овако или онако, али се не чини оно што Попер сматра да мора да се чини када смо суочени с њима: „никада се не оспоравају, не спори им се легитимност; схватају се као савршено природна и чини се да нико у њима не види ништа штетно”. „То је веома интересантно” – наставља Попер – „будући да су та питања по свом духу белодано ауторитарна” – исто као и оно традиционално питање политичке теорије: „Ко треба да влада?” (25). Из гледишта да извесни извори знања не постоје – „ништа више него што постоје идеални владари” – ваља извести једно потпуно другачије питање: „*На основу чега се можемо надати да ћемо детектовати и уклонити грешку?*” (25).

У складу са таквом теоријом науке, Попер предлаже и одговарајуће *via negativa* редефинисање проблема политике. Није више питање који режим желимо, већ шта да урадимо у вези са онима које не желимо. Питање „ко треба да влада?” које, једнако као и питање „правог” извора сазнања, имплицира ауторитарност и овлашћује апсолутну власт,¹ треба заменити антиауторитарним питањем које подразумева да су владари, такорећи, перманентно на условној слободи, питањем „како можемо да се ослободимо лоше власти без насиља?” (Popper 1947a (b): 105–106). Одговори на питање „Ко треба да влада?” – како год да се одговори: најбољи, најмудрији, рођени владар, онај који је овладао вештином управљања, општа воља, господарска раса, индустријски радници, Народ – колико год звучали убедљиво (јер, примећује Попер, „ко би заступао владавину ’најгорег’, ’глупака’ или ’рођеног роба?’”), потпуно су бескорисни. Они стварају привид да су „фундаментални проблеми политичке теорије решени”, док су, из другог угла гледано, они само „прескочени”. Уместо безусловног рачунања са добротом и мудрошћу нечије владавине,

1 Оно се може превести и као питање „Ко треба да буде суверен?”, јер њиме прећутно претпостављамо да је немогуће контролисати политичку моћ, да је она „суштински суверена”, да онај ко је има „може да чини скоро све што му је воља” (Popper 1947a (c), 107). Ту претпоставку Попер назива „теоријом неконтролисане суверености”: она имплицира да је главно или једино значајно питање „како да ова моћ доспе у најбоље руке” (151).

Попер примећује да је упутније „суочити се од почетка с могућношћу лоше владавине”, „припремити се за најгоре вође, а надати се најбољима”: „Али то води новом приступу проблему политике, јер нас приморава да питање 'Ко треба да влада?' заменимо новим питањем: 'Како можемо да организујемо наше политичке институције тако да лоши или некомпетентни владари (које треба покушати да не добијемо, али које свеједно можемо тако лако добити) не могу да направе превише штете?'” (Popper 1947a (c), 107; 1962č, 25).² Обрт у приступу очитује се у негативној артикулацији питања: рђави, некомпетентни владари, штета коју могу нанети, то постају одлучујући оријентир, једнако као грешке и оповргавања у теорији науке.

Шта такаво окрет значи када је реч о задатку друштвених наука уопште? Наизглед неамбициозно, Попер сматра да се он састоји у „праћењу ненамераваних друштвених последица намераваних људских акција” (Popper 1962ć, 342).³ Ако се тако одреди задатак друштвене науке, онда је то доводи „веома близу експерименталним природним наукама” – наиме, доводи до могућности „формулисања практичних технолошких правила која казују *шта не можемо да чинимо*” (Popper 1962d, 343). Важност тих негативних формулација је очигледна у природним наукама – сви „природни закони” могу се изразити тврдњом да се одређена ствар не може догодити: „Не може се начинити вечно покретљива машина”, гласио би негативно формулисан закон очувања енергије, а „Не може се конструисати сто посто ефикасна

2 За окрет ка постављању питања о институционалној контроли владара Попер сматра како „није потребно да претпоставимо ништа више од тога да власти нису увек добре или мудре”. Али и преко те „логичке” претпоставке, „историјске чињенице” Попер сугеришу како су, „морално или интелектуално, владари ретко били изнад просека, а често испод њега” (Popper 1947a (c), 108). Ако се усвоји такво полазиште, преостаје још само „да научимо како је питање 'ко треба да располаже моћи у држави?' небитно у поређењу с питањем 'како се располаже влашћу?' и 'колико се располаже влашћу?'”: „Морамо научити да су, на дуге стазе, сви политички проблеми институционални проблеми, проблеми правног оквира а не личности” (Popper 1947b (b), 151).

3 Пример „примитивне економске акције” који илуструје њене ненамераване последица обезбужава једноставношћу: човек који хитно жели да купи кућу по претпоставци не жели да подигне тржишну цену кућа, али управо ће је подићи чињеница да се он појављује на тржишту као купац (Popper 1947a (d), 89–90). Откривање и објашњење таквих „тешкоћа које стоје на путу друштвене акције”, „истраживање неподесности, еластичности или ломљивости друштвене грађе, њене отпорности на наше покушаје да је обликујемо и њоме се бавимо”, анализирање и предвиђање непредвиђених или можда и непредвидљивих реакција на акције друштвених институција и традиција – то сада треба да представља главни задатак друштвених наука (Popper 1993b (a), 117, 119).

машина” закон ентропије (Popper 2009b, 71). Али овај сасвим изричит окрет ка негативној формулацији („шта не можемо да чинимо“), међутим, није само питање преформулације научних хипотеза или закона, које увек могу или морају бити изложене као забране, него и „технологије”, практичне применљивости која и друштвеним наукама поставља исти онај задатак који одредбено карактерише сваки технолошки поступак: „да укаже на оно што се не може постићи” (Popper 2009c, 70).⁴

Практична улога друштвених наука је онда схватање мање или више удаљених последица могућих делања и, на основу тога, мудрији избор оног делања за које се одлучимо. Важно је да тако схваћене друштвене науке „не допуштају да правимо историјска прорицања, али нам могу дати идеју шта може а шта не може да се учини на пољу политике” (Popper 1962d, 343). Оно што може да се учини Попер мисли да обезбеђује његов модел социологије који баштини, у односу на историцизам,⁵ „дијаметрално супротан приступ” – друштвени инжењеринг – и одатле нуди методологију чији је циљ „технолошка друштвена наука” (Popper 2009c, 55): „научном основом политике друштвени инжењер сматра нешто попут *друштвене технологије*, насупрот историцисти који је разумева као науку непроменљивих историјских тенденција” (Popper 1947a (dž), 17). Десенцијализација и инструментализација у Поперовом разумевању функције друштвених наука – и научника – безрезервна је и потпуна: као што „физички инжењери” својим задатком сматрају „конструкцију, усавршавање и одржавање машина”, тако је задатак „социјалних инжењера”, „пројектовање и

4 Попер нуди бројне примере, мање или више проблематичних, негативно формулисаних социјалних закона или хипотеза, аналогних законима или хипотезама природних наука: „Без увећања продуктивности не могу се подићи реалне плате радног становништва”; „У друштву са централизованим планирањем није могућ систем цена који испуњава захтев за конкурентским ценама”; „Није могућа пуна запосленост без инфлације”; „Немогуће је спровести политичку реформу без јачања опозиционих сила, отприлике, пропорционално значају саме реформе” (Popper 1962dž, 343; 2009c, 71–72).

5 Историцизам би, према Поперу, био „приступ друштвеним наукама који налази да је њихов главни задатак историјско предвиђање”, „прорицање судбине човека” и будућности човечанства, као и да је оно „остварљиво путем откривања ’ритмова’, ’образаца’, ’закона’ или тенденција које леже у основи историјског развоја” (Popper 2009dž, 15; 1947a (e), 6, 7). Историцистичка доктрина, испоставља се, доминира читавом „у основи теистичком и ауторитарном структуром европске мисли”, од учења од бога изабраном народу, преко „натуралистичке револуције” која је „свемоћ и свезнање Бога заменила свемоћношћу Природе и свезнањем Науке”, до смене „богиње Природе богињом Историје” код Хегела (Hegel) и Маркса (Marx) (Popper 1947a (f), 7; 1962e 346).

реконструкција социјалних институција, као и у управљање постојећим” (Popper 2009d, 73).⁶

Али, ако је досад била битна само супротност историцизма и друштвеног инжењеринга уопште (Popper 1947a (d), 18), убрзо мора да уђе у игру и можда важнија, такорећи унутарпородична разлика. Свестан да појмови „друштвена технологија” и, у још већој мери, „друштвени инжењеринг”, могу да буду одбојни јер подсећају на „’друштвене планове’ колективних планера, или, можда, технократа”,⁷ Попер делимично због уклањања тих непријатних асоцијација, а делом и зато што је уверен да је „’фрагментарно крпљење’ (као што се понекад назива) заједно с критичком анализом, основни пут ка практичним резултатима, како у природним, тако и у друштвеним наукама”, инсистира на додатку „фрагментарни” или „корак по корак” (код нас су оба превода у оптицају, а можда је најбољи: „постепени”), наиме на „корак по корак друштвеној технологији” (*piecemeal technology*), односно на „постепеном”, насупрот „утопијском” друштвеном инжењерингу (*piecemeal social engineering*). Тек тако спецификован „практично технолошки приступ у друштвеним наукама”, који „критикује предлоге друштвеног побољшавања, или, тачније, покушава да разјасни да ли је неко појединачно економско или политичко деловање кадро да произведе очекиван или пожељан резултат” (Popper 2009e, 68–69), Попер сматра не само методски ваљаним него и политички делотворним. Друштвене установе се унапређују само низом малих промена, експеримената на или са институцијама који би се изводили постепено и омогућили

6 „Социјалне институције” Попер (под)разумева у веома широком смислу „организација како приватног тако и јавног карактера”: од најмањих продавница преко осигуравајућих друштава до васпитног система, полиције, цркве или суда (Popper 2009d, 74). Када је реч о „владиним институцијама”, њихова подела своди се, међутим, на елементарну дихотомију: „оне које обезбеђују промену власти без крвопролића и оне које то не чине”. Дозвољавајући и другачију терминологију и невољан да се „свађа око речи”, Попер први тип власти, смењиве, назива „демократијом”, а други „тиранијом”. Будући да и већина може да влада тирански, критеријум демократије овде није „владавина већине” већ могућност да „владаре, односно владу, могу без насиља да распусте они којима се влада” (Popper 1962f, 344–345).

7 Уважавајући примедбе на појам „друштвени инжењеринг”, пре свега свог колеге са Лондонске школе за економију и пријатеља Фридриха Хајека (Friedrich Hayek), Попер налази да су тај термин „присвојили утописити, без икаквог права на то”, те да је он ипак користан – јер означава оне приватне и јавне друштвене делатности које ради остварења циљева користе „све доступно технолошко знање” (Popper 2009dž, 98–99; за однос према Хајековом виђењу инжењеринга као „централизованог”, „колективистичког” планирања и „сцијентизма”: Popper 1947a (g), 242; 1947b (c), 319; 1993b, 416).

благовремено уочавање грешака и непрестану корекцију, за које радикални захвати друштвене трансформације немају стрпљења. Позивајући се на методологију *Логике научног открића* (Popper 1973), Попер у *Отвореном друштву* изражава уверење да ће „систематски постепени инжењеринг помоћи да изградимо једну емпиријску друштвену технологију” за емпиријску друштвену науку – каква досад „једва да је постојала” (Popper 1947a (h), 245–246). И не само за науку.

ПОЛИТИЧКЕ ПОСЛЕДИЦЕ

Друштвени инжењер који следи начело постепености, попут Сократа (*Σωκράτης*), „зна како мало зна”: „Он зна да можемо да учимо само на сопственим грешкама. Сагласно томе, он ће градити свој пут, корак по корак, пажљиво упоређујући очекиване резултате са постигнутим и увек мотрити на нежељене, али незаобилазне последице које доноси свака реформа” (Popper 2009f, 75–76). Корак по корак технолог увиђа да је при увођењу научног метода у изучавање друштва и политике „најнеопходније усвајање критичког става као свести о томе да је нужен не само покушај већ и погрешка”: „једини начин да се примени нешто слично научном методу у политици, било би да се пође од претпоставке да нема политичке радње која би прошла без незгода или непожељних последица. Тражити и наћи те погрешке, анализирати и учити на њима – у томе је задатак научника-етичара, као и политичара-теоретичара” (Popper 2009g, 95). А само из оних друштвених експеримената који се односе на „једновремену промену једне друштвене институције”, правећи грешке и коригујући их, тако да не ризикујемо „озбиљније последице које морају угрозити вољу за будуће реформе”, можемо да научимо како да уклопимо институције у оквир других институција и како да их уредимо тако да функционишу у складу с нашим намерама: „[К]орак по корак метод допушта понављање експеримента и непрестано преуређивање. У ствари, он би могао довести до сретне ситуације да политичари почињу да пазе на властите грешке уместо да се правдају и доказују како су увек били у праву. То би значило увођење научног метода у политику, будући да је читава тајна научног метода спремност да се учи

на грешкама” (Popper 1947a (i), 143–144; видети и: Popper 1994b, 76, 104, 201, 228; 2000a, 40–48; упоредити James 1980).

Политичар који усвоји метод који Попер предлаже напустиће, пре свега, сваки „радикализам” и „естетицизам” који сања о некој апокалиптичној револуцији која ће „изградити свет који није само мало бољи и рационалнији од нашег, већ је ослобођен све његове ружноће: не преправљени прекривач, стар и лоше закрпљен огртач, већ потпуно нову одору, заиста леп нов свет”; у потпуности ће одбацити тај „естетски ентузијазам”, који је опасан и „подложен неким формама неурозе или хистерије” – уколико није „обуздан разумом, осећањем одговорности и хуманитарним поривом да се помогне” (Popper 1947a (j), 145). Једноставна је терапија за излечење од тог „елемента перфекционизма” утопијских пројеката: прво треба да схватимо да „не можемо да остваримо рај на земљи”, да можемо само „мало да побољшамо ствари” и, најзад, да то можемо „чинити само *мало-помало*” (Popper 2009h, 83–84). Први корак, је, увек, најпроблематичнији: „Коме се не би свидело да има рај на земљи! А ипак, једно од првих начела рационалне политике мора бити да *не можемо направити рај на земљи*. [...] Стога морамо бити скромнији. У политици и у медицини, онај ко превише обећава вероватно је шарлатан. Морамо дати све од себе да побољшамо ствари, али се морамо отарасити идеје о камену мудрости, о формули која ће наше унеколико корумпирано људско друштво преобратити у чисто, трајно злато” (Popper 1947b (č), 316–317). И онда скромније, опрезније, мање превратнички, на отпор непосредном злу оријентисани, „морамо очекивати да свако елиминисање зла, као своју нежељену последицу, ствара мноштво нових, иако је могуће много мањих зала”. Стога би начело „разборите политике” морало да буде „*сва политика састоји се у бирању мањег зла*”, а начело разборитих политичара – ревносна „потрага за оним злима које њихове акције нужно производе, уместо да их прикривају” (Popper 1947b (ć), 317).

Политичари би морали постати свесни да „свака генерација људи, па стога и она која сада живи, има свој захтев, можда не толико захтев да се усређи, јер нема институционалних средстава усређивања људи, колико захтев да се не унесреће тамо где се то може избећи” (Popper 1947a (k), 139). Јер, Попер не оставља места сумњи у ком

грму лежи – вук: „од свих политичких идеала, вероватно је најопаснији онај усређивања људи. Он у сваком случају води покушаја да наша лествица ’виших’ вредности наметне другима, не би ли схватили шта нам се чини најважнијим за њихову срећу; не би ли спасили своје душе” (Popper 1947a (l), 224). Сви такви колективни „покушаји стварања раја на земљи” без изузетка су „производили пакао”, водили нетолеранцији, религиозним ратовима и „спасавању душа путем инквизиције” (Popper 1947b (d), 224), објављује Попер нешто што је данас већ ушло у корпус пословица. Темељна грешка таквих настојања проналази се у „потпуно погрешном разумевању наших моралних дужности”, у једној наopakости коју сада ваља опет обрнути – обрнути у нешто што ће Смарт (Smart 1958) именовати „негативним утилитаризмом” – наиме у нераздевању да „не може бити наша дужност да усређимо друге, будући да то не зависи од нас и будући да би то пречесто само значило угрожавање приватности оних према којима имамо тако нежне намере”, а да, напротив, једнозначно постоји дужност да „помогнемо онима којима је потребна наша помоћ”: „Политички захтев за корак-по-корак (насупротив утопијским) методама одговара одлуци да се борба против патње мора сматрати дужношћу, док право да се стара за срећу других мора да се сматра повластицом која је ограничена на узак круг пријатеља. [...] Бол, патња, неправда, њихово спречавање, то су вечити проблеми јавног морала и ’програм’ јавне политике. ’Више’ се вредности морају веома широко схватити као ’не-програм’ и морају се препустити подручју *laissez-faire-a*” (Popper 1947b (dž), 224; 1993b (b), 284–285).

Будући да људи „захтевају да им се да сва могућа помоћ, уколико пате”, корак по корак инжењер ће радије „усвојити метод трагања за највећим и најпречим злима друштва, као и борбе против њих, него метод потраге за његовим највећим крајњим добром, као и борбе за њега” (Popper 1947a (lj), 139). Тако је и кључна предност постепеног друштвеног инжењеринга у односу на утопијски у томе што „захтев за изградњом новог друштва, погодног да у њему живе људи и жене”, не „смењује захтевом да они буду ’обликовани’ тако да погодују том новом друштву” (Popper 2009 i, 78–79), већ омогућава онај пребачај на негативно тежиште са „позитивним” резултатима: „систематска борба против

одређеног зла, против конкретних форми неправде или експлоатације, као и против патње која се може избећи, попут сиромаштва и незапослености, нешто је сасвим различито од покушаја налажења некаквог удаљеног идеалног 'пројекта' друштва. Оценити успех или неуспех у тој борби је лакше и нема било каквог унутрашњег разлога зашто би тај метод водио ка акумулацији власти и гушењу критике. И борба против конкретног зла и конкретних опасности вероватније ће имати подршку велике већине, пре него борба за установљење утопије; ма који идеал да заступају планери (Popper 2009j, 98–99).⁸ Попер најзад нуди и једну „једноставну формулу или рецепт”, која сажима обележја „прихватљивих планова друштвених реформи”. Са усвајањем тезе да је „људска беда најпречи проблем рационалне јавне политике, а да срећа није такав проблем”, већ њено постизање „треба да се препусти нашим приватним подухватима”, омогућава се саглашавање кроз расправу око тога „која су најнеподношљивија зла нашег друштва и које су најпрече друштвене реформе”, саглашавање какво је тешко изводљиво када је реч о „неком идеалном виду друштвеног живота”: „Јер зла су са нама овде и сада. Она се могу доживети и сваки дан их доживљавају многи људи које је унесрећило и које унесређује сиромаштво, незапосленост, национално угњетавање, рат и болест. Они од нас који не пате од тих јада сваког дана срећу друге који нам их могу описати. То зло чини конкретним” (Popper 1962g, 361). Налог или рецептура која се одатле преписује друштвеним научницима, етичарима, али превасходно политичарима, готово да добија императивну снагу: „Радите на елиминацији конкретних зала а не на реализацији апстрактних добара. Не циљајте на успостављање среће политичким средствима радије циљајте на елиминацији конкретне беде. Или, у практичнијем смислу: борите се за елиминацију сиромаштва на директан начин – на пример, осигурајте да свако добије минимални приход. Или се борите против епидемија и болести подизањем болница и

8 Разликовање ова два метода, понајвише у том практичном смислу, Попер сматра „најзначајнијим”: „То је разлика између разумног метода за побољшање судбине човека и метода који, ако се стварно испроба, може лако одвести до недопустивог пораста људске патње. То је разлика између метода који се може применити у сваком тренутку и метода чије заступање може лако да постане средство непрестаног одлагања акције за неко будуће време, када услови буду повољнији. То је и разлика између јединог метода за побољшање ствари који је до сада био успешан, у свако доба и на сваком месту, и метода који, где год је испробан, водио је једино употреби насиља уместо разума” (Popper 1947a (f), 139).

медицинских школа. Борите се против неписмености као што се борите против криминала. Али све то чините директно” (Popper 1962h, 361).

ШТА И ГДЕ ПРЕОСТАЈЕ ОД ПОЛИТИКЕ КАО НАУКЕ

Једна сасвим начелна примедба или недоумице која је сачекала Попера гласила је: где тачно сместити његову политичку мисао? Најбољим кандидатом чини се либерални табор: разум, толеранција, ненасиље и индивидуална слобода представљају вредности које штедро затупа. Али, у једној симпатичној и важној напомени вели: „Да бих избегао неспоразуме, желео бих да сасвим јасно кажем да појмове ’либерал’, ’либерализам’ и сличне користим увек у смислу у коме се они још увек начелно користе у Енглеској (премда вероватно не у Америци): либералом не сматрам симпатизера ма које политичке партије већ једноставно човека који вреднује индивидуалну слободу и који је будан пред опасностима које су својствене свим облицима моћи и власти” (Popper 1962i, viii). Тај „широко схваћен либерализам” можда је ипак преширок, у тој мери да Попера својатају, увек додуше са задршком, осим либертаријанаца макар још и конзервативци и социјалдемократе.

Поперова одбојност према централном планирању великих размера свакако је традиционали либератаризма. Али већ ту историјска фактографија доводи у питање накнадну интуицију тумача. Насупрот очекивањима, у време писања *Безде историцизма*, па и *Отвореног друштва*, изгледа да тај отпор историцизму и утопијском планирању није био усмерен против Совјетског Савеза, чији је амбициозни друштвени пројект убрзане модернизације путем електрификације и индустријализације под Стаљином имао управо оне (ненамераване) погубне последице које је Попер предвидео. Штавише, он га је тада сматрао примером постепеног а не утопијског инжењеринга. То се делом објашњава младалачким уверењем да је Руска револуција била прогресиван догађај (Насоћен 2000а, 396–397),⁹ делом неупознатошћу са свим

⁹ У „интелектуалној аутобиографији” Попер извештава како је у дечачким данима флертовао са комунизмом и читава „два или три месеца сматрао себе комунистом”, али се брзо, до своје седамнаесте године, разочарао, после демонстрација које су исходвале смрћу неких демонстраната благодарећи неодговорним акцијама поборника „научног

(на)опакоцима совјетских друштвених експеримената, а делом и чињеницом да је Совјетски Савез током Другог светског рата био део борбе против фашизма, који је сматрао већом претњом човечанству. Сва је прилика, међутим, да је Попер тада тоталитаризам видео као, ако не искључиво, оно преваходно десничарски феномен. Временом је ипак постао недвосмислени опонент комунизма, по истом основу као и фашизма: издање *Беде историцизма* из 1957. године посветио је „спомену оном безброју људи, жена и деце, свих вера и народа, који падоше као жртва фашистичког и комунистичког веровања у 'неумољиве законе историјске судбине'" (Popper 2009k, 7).

Безрезервно привилеговање индивидуалне слободе као најважније политичке вредности и депривилеговање једнакости као пута у тиранију уколико покуша да се наметне, такође Попера сврстава у либертаријанце: „слобода је важнија од једнакости, настојање да се оствари једнакост угрожава слободу; ако је слобода изгубљена, неће постојати чак ни једнакост међу неслободнима" (Popper 2002b (b), 36). Али, опет, признајући „огромну корист механизма слободног тржишта", Попер је и истрајно упозоравао на опасност разуданог капитализма: тврдио је да је неупитна „неправда и нехуманост *laissez-faire* система који је описао Марк"; државу је инсталирао као противтежу централизању економске моћи, не би ли оснажила „друштвене институције за заштиту економски слабих од економски снажних"; једнозначно је заговарао напуштање „политике неограничене економске слободе" и њену замену „економским интервенционизмом" или чак „протекционизмом" (Popper 1947b (d), 116–117, 314; 1947a(m), 97–98; 1993a, 155). Можда је заиста, због кохеренције властите позиције, Попер морао бити неповерљивији према државној интервенцији и пријемчивији за „класични либерализам" (Shearmur 1996), али само уколико се овај схвати управо као либертаријанизам, као уверење да сваки друштвени инжењеринг неоправдано увећава моћ државе и угрожава индивидуалне слободе. Са њим је тешко помишљива Поперова, у пресудним моментима интервенцијом одозго на доле руковођена, умногоме технократска визија политике.

социјализма" (Popper 2002b (a), 32–33). Отад индивидуална аутономија, одговорност, сократски фалибилитет и обавеза да се умањи патња постају ослоништа критике марксизма (Nacohen 2000b; Jarvie 1998).

Управо у интервенционистичкој улози коју намењује држави највидљивијису „социјалистички” елементи Поперове политичке теорије. Иако уверен да су утопијска настојања да се створи друштвена и економска једнакост колико опасни толико и осуђени на пропаст, Попер је подржавао напоре држава да умање најрђавије последице капитализма: сугерисао је примену нетржишно оријентисаног постепеног друштвеног инжењеринга управо да би се решили проблеми сиромаштва, незапослености, болести и „оштрих класних разлика”. Томе не одузима на снази сумњичавост према непосредној државној интервенцији као начину решавања друштвених проблема: она неминовно оснажује државу у мери да макар потенцијално угрожава индивидуалну слободу, али и представља једини начин да се друштво учини праведнијим и стабилнијим. Управо страх да давање неопходне а увек опасно велике моћи држави може значити губитак слободе и крај сваког планирања приводе Попера захтеву за, рекли бисмо, одмереним државним ангажманом на планирању искључиво борбе против конкретног зла, а никако за успостављање неког добра: „Државна интервенција треба да буде ограничена на оно што је стварно неопходно за заштиту слободе. Морамо интервенисати, али знајући да је то нужно зло, треба да интервенишемо што је мање могуће” (Popper 1947b (e), 122).

Поперов „конзервативизам” се, пак, проналази у његовом противљењу радикалној промени. Попут Едмунда Берка (*Edmund Burke*) и других традиционалиста, истицао је важност традиције за осигурање функционалности институција. Поперово разумевање традиције се, међутим, значајно разликује од њиховог. Берка, као и савременог конзервативца Мајкла Оукшота (*Michael Oakeshott*), он је сврстао у табор „антирационалиста” – будући да „некритички” прихватају традицију као „нешто дато” (Popper 1962j, 120–121), да третирају вредности, веровања и праксе једне посебне традиције као „табу”. Попер је, напротив, заступао „критички став” према традицији, који подразумева промишљено испитивање да ли табуе треба прихватити или одбацити (122). Тај критички став не захтева, ионако немогуће, иступање из сваке традиције. Исто као што критичност у наукама увек циља на посебне теорије и просуђује са становишта неке теорије, тако се и критика

друштва усредсређује на посебне традиције и одвија са становишта неке традиције. Али сам критички став према традицији је у међувремену постао јед(и)на традиција која је вредна заступања: научна традиција.

Ако се Поперов конзервативизам ту и не показује нарочито конзервативним, његова теорија демократије чини се да садржи извесне конзервативне елементе – макар за поборнике радикалне или партиципативне демократије, склоне инклузивној делиберацији. Она ограничава улогу грађана на сразмерно мали обим просуђивања (не) успеха владине политике и уклањања некомпетентних, корумпираних или на други начин злоћудних владара „Чак и ако је само неколицина нас кадра да осмисли политику или је спроведе, сви смо кадри да судимо о њој”, цитира Попер Перикла (*Περικλής*) и додаје власитити коментар: „Молим вас да приметите да [ово гледиште] одбацује појам владавине народа, па чак и народне иницијативе. Оба се замењују врло различитом идејом просуђивања народа” (Popper 2000b, 72). У том смислу, „минималистичка демократија” није најрђавији опис Поперовог виђења демократије. Установљујући да она више од свих других политичких система јамчи ненасилни, институционализовани и редовни начин да се отараси лоших владара, он (и) демократију заступа прагматично – и дакако, негативном одредбом – а не „есенцијалистички”, као да постоји нешто интринсично вредно у демократској партиципацији. „Демократе смо не зато што је већина увек у праву, већ зато што су демократске традиције најмање зло за које знамо” (Popper 1962k, 351). Вредност демократије не почива на чињеници да је народ суверен: „народ нигде не влада, владају увек владе” (Popper 2002a (a), 93). Међутим, добру демократску „јавну политику” у Поперовој визији не би „водиле” мудрошћу или карактером надмоћне вође, ништа више него „народ”, већ посвећеници научног метода који би јамчили постепене промене и њихово одговорно подешавање. Поперово отворено друштво је, у том смислу, заиста технократско пре него аристократско. Али у једном другом смислу,¹⁰ могло би се рећи да му врло одређени „аристократизам” – аристократа посвећених „трагању

10 Наиме, у смислу „аристократског либерализма” (Kahan 1992). Верујемо да се и Попер не би противио да се нађе у друштву Јакоба Буркхарта (*Jacob Burckhardt*), Џона Стјуарта Мила (*John Stuart Mill*) и Алексиса де Токвила (*Alexis de Tocqueville*).

без краја” – није стран: његово „отворено друштво” је и панкритичко, друштво свих отворених питања, нимало конзервативан „дебатни клуб”.¹¹

Покушаји сврставања указују на проблематичност артикулације „позитивне стране” Поперове теорије, теорије „негативиста” уопште. Али га ту сачекује друга примедба: да није био довољно негативан и чак да кријумчари позитивно заступништво. Свакако доследнији „негативиста” од њега, Теодор Адорно (*Theodor Adorno*), својим прилогом („О логици друштвених наука”) такозваној *Positivismusstreit*, дебати са Попером из 1962. године, можда најбоље илуструје такву критику Поперовог методског приступа: „сазнајни идеал складног, што једноставнијег, математички елегантног објашњења, затаји на оном месту где сама ствар, друштво, није складна, није једноставна, па није ни неутрално препуштена произвољности категоријалног уобличавања, него је другачије него што то систем категорија дискурзивне логике очекује од својих објеката” (Adorno 1997b, 548). Другим речима, кохеренција теорије не значи њену кореспонденцију стварности. Ако се то превиди, уместо да сазнаје, метод самовољно потискује предмет сазнања. Пре сваког садржаја, њиме је унапред негиран „антагонизам објекта”, оног посебног и општег једног друштва, оног иманентног противречја које ваља сазнати и које, као такво, чини неодрживим „позитивистички сазнајни идеал у себи складних и непротивречних, логички беспрекорних модела” (Adorno 1997a, 308–309).

Један такав модел могло би представљати и бинарно супротстављање индивидуализма, слободе и личне одговорности противтрадицији, реактивној и реакционарној, „затвореног друштва”, са својом максималистичком и позитивном холистичко-есенцијалистичко-историцистичком структуром, за коју се тврди да је трансферзалом теоријске адвокатуре Платон–Хегел–Маркс уродила тоталитаризма двадесетог века (видети Vambrough 1967; Cornforth 1968), противтрадицији којој Попер искључиво приписује наслеђе строге хијерархије, колективизма и некритичке одбране ауторитета. То је можда нормативна (прет)поставка: жустро, истрајно и „децизионистичко” сврставање у табор

¹¹ Изражено као замерка: Kendel 1989, 174; издашно и убедљиво за такву Поперову филозофију друштва: Jarvie 1972.

просветитељског рационализма и хуманизма, те подвођење свега различитог под фирму национализма, фашизма, романтизма и других врста, према његовом мишљењу, ирационалних идеја које су обележиле савременост и које би могле стати у заједничку одредницу „утопизам”. Јер, утопизам је код Попера политичка филозофија према којој „рационална политичка акција мора да се заснује на мање или више јасном и детаљном опису или нацрту нашег идеалног стања, као и на плану или нацрту историјске путање која води према том циљу” (Popper 1962i, 358). Одатле Попер изводи везу насиља и утопије: различити људи, односно групе људи, имају различите визије утопије, те оне могу доћи у такав сукоб да остварење једне подразумева елиминацију друге. Будући да је разрешење немогуће рационалним средствима, да вредности и визије идеалног стања нису подложне научном испитивању, анализи и интерсубјективном сагласју, утопизам је интринсично „склон” насиљу (Popper 1962lj, 361).

Џон Данахер (*John Danaher*) примећује да је та тврдња о иманентном насиљу утопизма „плаузибилна” једино ако се под њим подразумева „шема за идеално друштво, потпуно формирано, пре него што се укрца на политички пројект”, али не и ако је реч о једној „другој струји” утопијске мисли, о једној „прогресивној концепцији утопизма”, која не нуди детаљну шему идеалног друштва већ радије „шири границе прогреса” (Danaher 2018) – и у коју би коначно могла да се сврста и Поперова мисао. Иако одбојан према утопијским пројектима, Попер се не зауставља на њиховој критици: „оптимистичан” је у погледу будућности – уколико се прихвати његова стратегија елиминације конкретних зала. Данахер не верује да је дистанца између елиминације зала и реализације идеала тако велика каквом је Попер представља; уверен је, штавише, да идентификовање конкретног зла нужно собом носи и сагласност о неком добру, те да и оријентисање на елиминацију зала баштини идеал друштва без њих и води „нечему што јако много личи на утопијски политички пројект”. Попер заправо сугерише, према овој (ре)интерпретацији, да се постепеним елиминисањем конкретних зала може прогресивно приближавати „идеалнијем” друштву, никада га „не фиксирајући посебном шемом или моделом”, па би то била фигура његове „утопијске филозофије, која ја ближа прогресивном моделу” (Danaher 2018; упоредити, још критичније, Kadlec 2008).

Нема сумње да у том смислу постоји један, ако не баш утопијски, оно еманципаторски садржај Поперове мисли. Насупрот, рецимо, Фукоу (*Foucault*) (Фуко 2018, 73–74), недвосмислено привилегујући науку као узорно поље интеракције – делом мотивисан нормативним а не тек дескриптивним карактером излагања, а делом уверењем да заиста постоји нека научна „невидљива рука” која сва неподобства научника у „Свету 3”, свету објективног знања (Popper 1978), изравнава интересима других научника – Попер жустро заговара примену своје методологије, већ афирмисане у природним наукама, и на друштвене науке и на (реал)политику: у једној уједињеној визији науке и политике отвореност за непрестане анализе и пропитивања у духу „критичког рационализма” (најпрегледније: Miller 1994) треба да прожима људе и институције и обезбеди не само научни, него и општи друштвени и политички напредак. У светлу таквог испитивања одређена политика може да се напусти или модификује, на исти начин на који се елиминишу или коригују фалсификоване научне теорије. Будући да је сво знање, укључујући и знање о друштвеном свету, хипотетичког карактера, те да слобода и друштвени напредак зависе од истог оног научног метода који је само прерађен и институционализован процес покушаја и погрешака, „отворена друштва” (би требало да) и отеловљују и подстичу такво разумевање сазнања и науке (Popper 1962m, 5; 2002a (b), 81–92; упоредити Corvi 1997; Notturmo 2000; Stokes 1998; Currie and Musgrave 1985; Jarvie and Pralong 1999). То отворено друштво Попер не заступа, као његови претходници, моралном одбраном либерализма (Jacobs 1991), већ доказивањем да његовом тоталитарном ривалу мањка свест о погрешивости (Popper 1962n, 336–338; упоредити. Simkin 1993; Stokes 1998). Управо би тај „фалибилизам” могао бити она једна реч која повезује Поперову теорију сазнања и филозофију друштва: као што напредујемо у науци, хотимице подвргавајући теорије критичком испитивању и напуштајући оне које су погрешне, исто тако критички дух може и треба да оперише у равни друштва. У том смислу би се Поперово отворено друштво заиста могло дефинисати као „удружење слободних појединаца који, у оквиру узајамне заштите коју обезбеђује држава, доношењем одговорних рационалних одлука остварују све хуманији и просвећенији живот”

(Levinson 1953, 17). Таква „научна”, на детекцију и негирање зла и грешке ослоњена визија друштвене еманципације можда није довољна, али свакако представља трајну опомену свим спасоносним пројектима и пројекцијама.

РЕФЕРЕНЦЕ

- Adorno, Theodor W. 1997a. *Negative Dialektik / Jargon der Eigentlichkeit*. Theodor W. Adorno: Gesammelte Schriften. Band 6. Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- Adorno, Theodor W. 1997b. *Soziologische Schriften*. Theodor W. Adorno: Gesammelte Schriften. Band 8. Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- Bambrough, Renford, prir. 1967. *Plato, Popper, and Politics: Some Contributions to a Modern Controversy*. New York: Barnes and Noble.
- Cornforth, Maurice. 1968. *The Open Philosophy and the Open Society: A Reply to Dr. Popper's Refutations of Marxism*. London: Lawrence & Wishart.
- Corvi, Roberta. 1997. *An Introduction to the Thought of Karl Popper*. London: Routledge.
- Currie, Gregory and Alan Musgrave, eds. 1985. *Popper and the Human Sciences*. Dordrecht: Martinus Nijhoff.
- Danaher, John. 2018. "Popper's Critique of Utopianism and Defence of Negative Utilitarianism." *Philosophical Disquisitions*. 2 januar, <http://philosophicaldisquisitions.blogspot.com/2018/01/poppers-critique-of-utopianism-and.html>.
- Fuko, Mišel. 2018. „Šta je kritika? [Kritika i Aufklärung].” U *Šta je kritika?*, prir. Adriana Zaharijević i Predrag Krstić, 35–91. Novi Sad: Akademska knjiga; Beograd: Institut za filozofiju i društvenu teoriju.
- Hacohen, Malachi Haim. 2000. *Karl Popper: The Formative Years, 1902–1945: Politics and Philosophy in Interwar Vienna*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Jacobs, Struan 1991. *Science and British Liberalism: Locke, Bentham, Mill and Popper*. Aldershot: Avebury.

- James, Roger. 1980. *Return to Reason: Popper's Thought in Public Life*. Shepton Mallet: Open Books.
- Jarvie, Ian and Sandra Pralong, eds. 1999. *Popper's Open Society after 50 Years*. London: Routledge.
- Jarvie, Ian C. 1972. *Concepts and Society*, London: Routledge.
- Jarvie, Ian C. 1998. "Popper, Karl Raimund (1902–94)." In *Routledge Encyclopedia of Philosophy*, Version 1.0, 6680–6687. London and New York: Routledge.
- Kadlec, Erich. 2008. "Popper's „Negative Utilitarianism”: From Utopia to Reality." In *Karl Popper's Response to 1938*, eds. Peter Markl and Erich Kadlec, 107–121. Frankfurt am Main: Peter Lang.
- Kahan, Alan S. 1992. *Aristocratic Liberalism: The Social and Political Thought of Jacob Burckhardt, John Stuart Mill, and Alexis de Tocqueville*. Oxford: Oxford University Press.
- Kendel, Vilmor. 1989. „‘Otvoreno društvo’ i njegove zablude". U *O toleranciji. Rasprave o demokratskoj kulturi*, priir. Igor Primorac, 161–180. Beograd: „Filip Višnjić”.
- Levinson, Ronald B. 1953. *In Defense of Plato*. Cambridge: Harvard University Press.
- Miller, David. 1994. *Critical Rationalism: A Restatement and Defence*. Chicago: Open Court.
- Notturmo, Mark. 2000. *Science and Open Society*, New York: Central European University Press.
- Poper, Karl R. 1973. *Logika naučnog otkrića*, Beograd: Nolit.
- Poper, Karl R. 1993a. *Otvoreno društvo i njegovi neprijatelji I: Čar Platona*. Beograd: BIGZ.
- Poper, Karl R. 1993b. *Otvoreno društvo i njegovi neprijatelji, II: Plima proročanstava: Hegel, Marks i posledice*. Beograd: BIGZ.
- Poper, Karl R. 2009. *Beda istoricizma*. Beograd, Dereta.
- Popper, Karl R. 1947a. *The Open Society and its Enemies I: The Spell of Plato*. London: George Routledge & Sons.

- Popper, Karl R. 1947b. *The Open Society and its Enemies II: The High Tide of Prophecy: Hegel, Marx, and the Aftermath*. London: George Routledge & Sons.
- Popper, Karl R. 1962. *Conjectures and Refutations: The Growth of Scientific Knowledge*. New York: Basic Books.
- Popper, Karl R. 1978. "Three Worlds." *The Tanner Lecture on Human Values*, 7. april. http://tannerlectures.utah.edu/_documents/a-to-z/p/popper80.pdf.
- Popper, Karl R. 1982. *The Open Universe: An Argument for Indeterminism*. London: Hutchinson.
- Popper, Karl R. 1994b. *In Search of a Better World: Lectures and Essays from Thirty Years*. London: Routledge.
- Popper, Karl R. 2000. *The Lessons of This Century: With Two Talks on Freedom and the Democratic State*. London: Routledge.
- Popper, Karl R. 2002a. *All Life Is Problem Solving*. London: Routledge.
- Popper, Karl R. 2002b. *Unended Quest: An Intellectual Autobiography*. London: Routledge.
- Shearmur, Jeremy. 1996. *The Political Thought of Karl Popper*. London: Routledge.
- Simkin, C. G. F. 1993. *Popper's Views on Natural and Social Science*, Leiden: Brill.
- Smart, R. N. 1958. "Negative utilitarianism." *Mind* 67 (268), 542–543.
- Stokes, Geoffrey. 1998. *Popper: Philosophy, Politics and Scientific Method*, Cambridge: Polity Press.

Predrag Krstić*

Institute for philosophy and social theory, Belgrade

**NEGATION AND EMANCIPATION: THE
'SCIENTIFIC-TECHNOLOGICAL' POLITICS
OF KARL POPPER**

Resume

The paper presents and analyzes the social and political thought of Karl Popper. But since this thought may be unique in that it transmits or applies insights from another field in which Popper gained an enviable reputation – from the philosophy of science and the theory of knowledge, to the field of social theory and practice – it is necessary to point out some main characteristics of his epistemology. It is found that the defining property of what Popper sees as a successful method, primarily of the natural sciences, is a certain “turn towards negativity”, the orientation of knowledge and its growth not to a solution, but to a problem, not to accuracy, but to error, not to proof, but to refutation.

The second part of the paper is devoted to the effects of that turn when applied to the social sciences. Special attention is paid to step-by-step social technology or piecemeal social engineering, as a defense against utopian projects of historicism and as a measured, verifiable and correctable experiment-based engagement in improving human conditions. But if such a reorientation applies to Popper’s installation of the social sciences as “empirical” and “technological” dealings with social institutions, it should apply even more to direct political practice. Popper believes that politicians, as well as sociologists or ethicists, should focus on alleviating or eliminating evil and suffering, abandon the search for the ideal good and, in particular, the implementation of their visions of the “life world”. Such an approach guarantees the “scientific” possibility of learning from mistakes, the possibility of correcting them and modifying the goals, as well as easier social agreement about the most pronounced evils, the elimination of which should be approached as a matter of urgency.

* E-mail address: krstic@instifdt.bg.ac.rs.

The final part of the paper is dedicated to the question of which political group such a conception can be classified into, as well as to the remarks that can be addressed to it. "Broadly understood liberalism" allows libertarians as well as socialists and conservatives to fight for Popper's legacy – always with some reservations and aberration. His unified vision of science and politics according to the principle of "falsificationism" and according to the model of "critical rationalism", apart from the external remark that it does not belong as a whole to any camp, can be addressed with a loyal remark that it is not "negative" enough, that presuppose the consistency of theory to real social antagonism, in this was precisely falsifying reality, as well as the remark that, by (over)emphasizing the dangers of "utopianism", it overlooks its own, if not utopian, then at least emancipatory content. It is concluded that Popper's 'scientific' vision of social emancipation, based on the detection and denial of evil and error, may not be (any more) sufficient, but it certainly represents a permanent warning to all salvational projects and projections.

Keywords: Karl Popper, negativism, falsificationism, emancipation, piecemeal social engineering, liberalism, critical rationalism, negative utilitarianism

* Овај рад је примљен 5. августа 2020. године, а прихваћен на састанку Редакције 19. маја 2021. године.